

חיים חדשים לים המוות

בעיני רבים הים הנמוך בעולם מסמל מוות, אבל היו חלוצים שהאמינו כי אפשר להפיק ממנו חיים. סיפורם של המשוגעים שירדו אל המדבר כדי להעלות חיים מים המוות | **תמר הירדני**

מינרלים במקום הנמוך בעולם, ולכן שלח ב-1925 את לנגוצקי לכרות אוזן ולבדוק אם יש באמת מה לכרות בשטח או שזה רק לכרות את הענף שעליו הוא יושב.

לנגוצקי הנמרץ לקח על עצמו את המשימה ובילה שנתיים וחצי בחוף הצפוני של ים המלח. במהלכן ערך תצפיות וסקרים, ביצע ניסיונות הפקה ראשונים של אשלג וברום מהמים הלוהטים והתגעגע קשות לשלג של סיביר. אשלג היה ועודנו מוצר נחשק לצורך דישון קרקעות והצמחת יבולים, וברום כלורי נודע ביכולתו המופלאה לחטא מזויקים ולשדרג תרופות. שימושים אלה ואחרים הפכו את שני המינרלים ליקרי ערך, והתוצאות המבטיחות להפקתם מים המלח שכנעו את נובומייסקי שיש עתיד לתעשייה. הוא גייס משקיעים ושכר פועלים עבריים נלהבים שהביעו עניין בעבודה משברת עצמות באוויר מאובק ובשמש הקופחת.

שנתיים נוספות חלפו על נובומייסקי במאמץ לסיים את הביורוקרטיה שתעניק לו זיכיון. הוא לא נחל הצלחה יתרה אצל הבריטים, בעיקר משום שאלה החליטו לערב בעסק את השכנים בני הממלכה ההאשמית שנולדה זה מכבר מעברו השני של ים המלח. בינתיים המשיך לנגוצקי לנהל ביד רמה ומזיעה את חוות הניסיונות עם

משפחת כורי זהב יהודית בסיביר הקפואה נולד ב-1873 במזל טוב תינוק רך בשם

ל

משה נובומייסקי. ויגדל משה, ומרוב התלהבות מהעבודה של אבא הפך גם הוא לחלוץ בתעשיית המכרות בסיביר. כשהגיע לראשונה בגיל 38 למזרח התיכון כדי לבדוק אם יש באזור עתיד בעסקי מכרות ומינרלים הוא גילה פתאום שזה דווקא נחמד כשקצת חם לך על פני כדור הארץ. כמה שנים אחר כך הוא נזכר בביקור הזה והחליט להשליך את מעילי הפרווה והקולפן, לארוז את המשפחה ולתפוס טרמפ ארצה על אחת מאניות העלייה השלישית.

ממשה עד משה

שמעו של משה מסיביר במעמדו החדש כבעל משק פועלים בגדרה הביא לפתחו עובדים חסונים ובהם עוד משה אחד מסיביר, בחור חמד בן עשרים ובן למשפחת לנגוצקי שגם היא התגלגלה אל ארץ הכפור. השניים התחבבו מיד זה על זה, ואפשר שמתוך שיחותיהם על כמה קר היה במולדת הרחוקה התגבש במוחם הרעיון להתמקד במקום הכי חם במולדת החדשה – ארץ הבקעה וים המלח. נובומייסקי כבר היה שקוע אז במשא ומתן ארוך עם הבריטים שליטי הארץ על ענייני זיכיונות לכריית

לאן נוסעים?

מפעל האשלג בים המלח

אתר הנצחה למפעל האשלג בצפון ים המלח ומרכז המבקרים של מפעלי ים המלח

מאלבום המשפחה

ניסיונו בתעשיית המכרות בסיביר הוביל את משה נובומייסקי לים המלח. מפעלי ים המלח בסדום בתקופת המנדט

מאוסף ספריית הקונגרס

היזם ואיש השטח. משה נובומייסקי ומשה לנגוצקי

ממשלת המנדט הצודקת וההוגנת לא התירה ליהודים להקים יישובים על קרקע ממשלתית באזור ים המלח, ועל כן נאלצו הפועלים להיטלטל מדי יום הלון וחזור בדרך יריחו

כשמונים קילומטר דרומה יותר, באגן הדרומי של ים המלח, שכן הוא גילה כי ריכוז המלחים בו גבוה בהרבה מאשר באגן הצפוני ולכן יהיה יעיל וחסכוני יותר להפיק דווקא ממנו את המינרלים הנחוצים. הוא גם גילה כי מלחת סדום שעל גדת הים סמוך להר סדום מתאימה כפתור ופרח לברכות האידי מפני שאדמתה ספוגה במלח, מה שחוסך איטום מלאכותי.

הכל נשמע נפלא חוץ מכמה זוטות קטנות: רמת החום באגן הדרומי של ים המלח נעה איפשהו בין ליבת השמש לכבשני הגיהנום, ובניגוד לאגן הצפוני של ים המלח לא נמצאו באגן הדרומי מעיינות מים מתוקים הנחוצים לפועלים ולתעשייה גם יחד. אם זה לא מספיק, אז גם מפלס ים המלח באותה עת היה גבוה והמים הגיעו בחלק מהמקומות ממש עד מצוק ההעתקים, מה שאומר כי לא התאפשר לסלול כביש לאורך גדתו המערבית של הים. הדרך היחידה להגיע למלחת סדום הייתה הפלגה בת שמונה שעות בסירת מנוע, מה שאומר ניתוק מהמשפחה למשך שבועות ואפילו חודשים.

נובומייסקי אמר שהרעיון יפה אבל אין סיכוי להוציא אותו לפועל, מפני שאף פועל עברי, מורעל ככל שיהיה, לא יסכים לעבוד בתנאים כאלה. לנגוצקי,

החלוצים שלו, וביחד הם בנו ברכות אידי, שאבו מי מלח אל הברכות, הסדירו את התחבורה היבשתית ותפעלו ציוד מכני כבד בארבעים מעלות בצל, אם במקרה היה צל. רק בא' בטבת תר"ץ (1.1.1930), אחרי שגם ממשלת המנדט וגם הממשלה הירדנית בחנו היטב את הזיכיון הנכסף על כל פרטיו, היבטיו, ענייניו ומצב רוחו הכללי, קיבל נובומייסקי את הזיכיון וזכה להגשים סוף סוף את חלום התעשייה שלו בים המלח באמצעות חברת Palestine Potash Limited שהקים, הלא היא 'חברת האשלג הארץ-ישראלית'.

גלים גבוהים בים הכי נמוך

אחרי שאגות השמחה, סערות הריקודים והשקת כוסות השמפניה נפנה נובומייסקי למצוא פתרון שיחסוך את הדרך הארוכה שעשו הפועלים מדי יום מירושלים. ממשלת המנדט הצודקת וההוגנת לא התירה ליהודים להקים יישובים על קרקע ממשלתית באזור ים המלח, ועל כן נאלצו הפועלים להיטלטל מדי יום הלון וחזור בדרך יריחו. אחרי משא ומתן עיקש קיבל לבסוף נובומייסקי אישור להקים שכונת מגורים לפועלים בצפון ים המלח. בשלב זה הציע לנגוצקי לנובומייסקי להרחיב את העסק ולהקים מפעל נוסף

לאחר שלוש שעות הפלגה החל הים לגעוש בסערה מפתיעה וגשם זלעפות שבר את התורן. האסדות נקרעו מהאנייה ונסחפו הרחק מעיניהם הקרועות של הפועלים שנתקעו בלב ים מעוצמת הגלים.

עם שחר נמצאה סירה אחת תקועה באדמת חוף מצדה, סדוקה ומלאה מים, והשנייה במרחק מה ממנה צפונה. אז נפרק חלק ממנה אל החוף, וקלירוהי הפליגה עם הסירות אל החוף הדרומי. בחוף מצדה הושאר משמר לשמור על המטען. בשניים במאי, לאחר נסיעה של שלושים שעות, הגיעו אל החוף שלרגלי הר סדום, ועוד באותו יום הונפו הפטישים ונתקעו היתדות הראשונות למפעל ("יתד לישוב יהודי בסדום", מיומנו של ישראל אבן-נור, בתוך: אברהם יערי, 'זכרונות ארץ ישראל' חלק שני, עמ' 1230).

אנו נבנה הדרום

עם התחלה צולעת כזו היינו מצפים למידה מסוימת של התבאסות בקרב הפועלים, אבל הם הרי הגיעו לים המלח בדיעה שנמוך מזה אין, ולכן

שכבר ראה כמה דברים בחיים שלו מאז שהכניע את השמש, גיחך בתגובה והודיע לנובומייסקי שהוא יגייס פועלים עבריים לעבוד במלחת סדום, בסיביר, ואפילו על הירח אם צריך.

הוא כמובן צדק. עשרים בחורים ממשמרות העבודה וההגנה של הקיבוץ המאוחד מכל רחבי הארץ התייצבו ללא היסוס עם טורייה ביד כדי לכבוש את העבודה בים המלח. בט"ז באייר תרצ"ד (1.5.1934), בצהרי יום הפועלים החגיגי, הם עלו על סיפון האנייה קלירוהי בנמל הצפוני של ים המלח והפליגו אל הלא נודע לקול שירת האינטרנציונל של פועלי כל העולם ולצלילי 'תחזקנה' של הפועל העברי בפרט. האנייה משכה אחריה אסדות עמוסות כל טוב – חומרי בניין, מכוונות, ציוד לבניית צריפים, אוכל ומים וכל מה שעוד נדרש להקמת מחנה עבודה חדש ורענן. מה שקרה אחר כך היה פארסה מפוארת.

מפלס המים התקרב לצוקים והדרך לדרום ים המלח עברה בים עצמו. אנייה שהובילה את האשלג לצפון ים המלח, שנות השלושים מאוסף ספריית הקונגרס

ריכוזי המינרלים בדרום ים המלח הפכו את העבודה שם לרווחית יותר. בככות האידוי במבט מהאוויר, 1937
צילום: זולטן קלוגר, ספריית אוניברסיטת חיפה

עשרים בחורים ממשמרות העבודה וההגנה של הקיבוץ המאוחד מכל רחבי הארץ התייצבו ללא היסוס עם טורייה ביד כדי לכבוש את העבודה בים המלח

לידיים עובדות נוספות, הם עמדו בתור כדי להתקבל אליו, עד כי בשלב זה הותר לכל משק לשלוח שני מתנדבים בלבד. בין הזוכים המאושרים מגרעין העובדים ברעננה היה החלוץ השרירי ישרוליק אבן-נור, והוא תיאר ביומנו את הערב שבו נבחר:

סוערת הייתה האספה. איש אחרי אחיו קמו חברים רבים להביע את חפצם העז ללכת סדומה, להיחלץ למפעל העומד לפני התרחבות. עתה עולה ונישא עד כאן, אל החדר שבקצה המחנה, קול רגיעת רגליים בסערת המחול וקול הקוראים באון: "אל יבנה הדרום!", "אנו נבנה הדרום!" ... שנינו, הראשונים להולכים לסדום, מפליגים מחר עם השכמה. בלב – סער ותהייה כבלב ההולך לארץ מסתורין (שם).

הסתערו בעוז על בניית ברכות אידוי, הקמת תחנת שאיבה וחפירת תעלות להובלת מי הים. את בעיית המים המתוקים פתר נובומייסקי בחכמה כששכנע את האמיר עבדאללה, הבוס החדש של עבר הירדן המזרחי, שהצלחת המפעל הציוני תעודד את אנשיו להקים מפעל דומה בחוף שלהם. הוא הבטיח לו סיוע מקצועי תמורת מים חיים, וכך הגיעה מדי יום מבקעת צוער, היא העיירה הירדנית א-צאפי, סירה עם ג'ריקנים מלאים במי מעיין צחים לקול צהלות שוכרן מצד הקהל המיובש.

ככל שהעבודה הייתה קשה יותר והחום רב יותר, כך עלתה קרנו של המפעל הדרומי בקרב הפועלים העבריים חובבי האקסטרים. בניסן תרצ"ו (1936), כשהמפעל גדל ונוקק

לא רק שהיה באבן-נור הכוח לעמוד, אלא שב-1939 הוא היה בין החלוצים שהקימו את בית הערבה, התיישבות הקבע הראשונה בצפון ים המלח ששימשה רבים מפועלי האשלג.

מבשר שלום

העבודה המפרכת שנעשתה במסירות נפש ובדבקות הביאה את חברת האשלג לשיא מעורר התפעלות. ב-1942 שיווקה החברה עשרות טונות של אשלג וברום תמורת כמעט 300 אלף לירות שטרלינג, ובמקביל סייע נובומייסקי הזקן למלך עבדאללה להקים מפעל בחוף הירדני. ההצלחה נמשכה גם בשנים הבאות, אך עם פרוץ מלחמת השחרור קלט נובומייסקי שהמסיבה עומדת להסתיים. הוא הצליח לשכנע את המלך כי יש להם אינטרס משותף שהעסק ימשיך לפעול כרגיל, ועבדאללה חתם אתו על הסכם ליצירת אזור ניטרלי שיבטיח את שמירת המפעלים, אלא ששר ההיסטוריה חמד לו לצון מרושע. בה' באייר תש"ח, כלומר ביום קום המדינה, נסע נובומייסקי לתל אביב כדי לעדכן בשמחה את בן-גוריון שהצליח להציל את מפעלי האשלג, אבל בדרך הוא נפצע בתאונת דרכים. בן-גוריון לא ידע אפוא דבר על ההסכם, ושלווה ימים אחר כך העניק לירדנים חסות על הנכסים הציוניים בצפון ים המלח. אנשי בית הערבה והמפעל שלידו הועברו למפעל בסדום,

ארזתם לבד?

◀ כשפינתה חברת האשלג הארץ ישראלית ב-1952 את מקומה בהיסטוריה לטובת חברת מפעלי ים המלח היו הכל בטוחים שהמפעל הציוני הגאה בסך הכל לובש בגד לאומי חדש, אלא שב-1961 התחולל שינוי שמערער עד היום את יחס נפש היהודי ההומייה למפעל הדרומי שלנו.

בשנה זו העניקה ישראל לחברת מפעלי ים המלח זיכיון בלעדי עד שנת 2030 לכרות להנאתה כל מה שבא לה במרחב העצום שבין מלחת סדום למצדה תמורת תמלוגים דלים של חמישה אחוזים מהמכירות ובתנאי שהציבור יוכל לרכוש בה מניות.

הכל היה נפלא עד 1968, אז הוקמה החברה הממשלתית 'כימיקלים לישראל' – כיל – שאיגדה כמה מפעלי תעשייה ועל הדרך צירפה אל שורותיה גם את מפעלי ים המלח. המצב הנפלא קצת התערער כשבשנות התשעים רכשה כיל מהציבור את כל המניות שלה, כלומר גם את המניות של מפעלי ים המלח, פרשה מהבורסה לצמיתות והפכה לחברה פרטית בבעלות המדינה. ב-1997 כבר היה ממש לא נפלא כשהמדינה מכרה את השליטה בכיל לחברת החזקות 'החברה לישראל', מה שהותיר בידיים פרטיות זיכיון מטורף לנצל עד תום את משאבי ים המלח השייכים לכולנו עד 2030, תוך תשלום תמלוגים נמוכים להפליא לציבור.

הביקורת הציבורית הלכה ותפחה עם השנים וכללה כעס גדול על השחתת הנוף והטבע, ייבוש לא מבוקר של אגן ים המלח הדרומי, העסקת עובדים בתנאים מחפירים ובעיקר ניצול משאבי טבע אדירים שהציבור בישראל כמעט אינו נהנה מרווחיו. הכעס הפך לעצבים של ממש כשהסתבר שכיל חישבה את הסכום שעליה לשלם לציבור באופן שהוגדר כלא מדויק, ובתום הליך בוררות ארוך נפסק לפני כשנה כי עליה לשלם לציבור עוד סכום קטן של כ-1.2 מיליארד שקלים על חלק משנות העבר. כיצד תיפתר הסמטוכה? מה יקרה ב-2030 עם פקיעת הזיכיון? האם יושב המפעל ההיסטורי בגלגולו החדש לחיק העם היושב בציון או שמא יועבר לידיים פרטיות אחרות? על זאת ועוד בפרק הבא של תולדות ים המלח.

יומיים לאחר מכן הוא כתב:

מירושלים יצאנו בשעת בוקר מאוחרת באוטו משא, מתלבטים בין כלים לחפצים שנערמו בו לערמה. חרדה סתומה מלווה את סערת הלב שאינה פוסקת: הנעמוד במבחן? רבות שמענו על הדרום ותנאי החיים הקשים בו, על ניתוק ובדידות, על שממון ומחנק חום. היהיה בנו הכוח לעמוד? (שם).

מה שהחל כמפעל ברוח חלוצית הולאם בשנות החמישים ועבר לידיים פרטיות בשנות התשעים. האם לא מדובר בניצול משאבי המדינה ללא תמורה מתאימה? מרכז הבקרה של המפעלים, 1968

צילום: משה פרידן, לע"מ

קרוניות הובילו את המינרלים
לשיווק. שנות השלושים

מאוסף ספריית הקונגרס

סלילת הדרך לסדום הייתה מפעל
לאומי שאפשר את הפעילות
הכלכלית בדרום ים המלח. פועלים
פורצים את הדרך לסדום

צילום: תדי בראונר, לע"מ

מודיעין שלום

איפה לאכול

קפה גרג

קניון ים המלח, עין בוקק 3
כשר, חלבי, 08-6255588

ראנץ' האוס

מלון ישרוטל ים המלח, עין בוקק
כשר, בשרי, 08-6689666

עוד באזור

שמורת הטבע עין גדי

כניסה בתשלום בהרשמה מראש
08-6584285

גן לאומי קומראן

כניסה בתשלום בהרשמה מראש
02-9942235

נחל פרצים ומערת הקמח

מסלול טיול
כניסה חופשית

סמוך לצומת לידו שבצפון ים המלח
עוד אפשר לזהות אחדים ממבני הקבע
ההיסטוריים של המפעל הצפוני
ולהתרשם משלטי הסבר חלודים
שהציבה המועצה האזורית לזכר הימים
ההם. האקשן נמצא דווקא במפעל
הדרומי, שם תוכלו להצטרף לסיוור
מקיף במפעלי ים המלח, להתרשם
מהסיפור ההיסטורי ולראות במו עיניכם
מה זה 'לקצור מלח'. ם

תמר הירדני

מוסמכת החוג ללימודי ירושלים וארץ
ישראל במכון שכטר, מורת דרך, מדריכה
ביד יצחק בן-צבי, חוקרת ירושלים וסופרת
ילדים

ובי"ג באייר השתלט הלגיון הערבי
על המפעל ועל בית הערבה והם נבזזו
ונהרסו עד היסוד.

שבעה חודשים עמד המפעל הדרומי
בעוז כשהוא מנותק מהיישוב, עד
שבמבצע לוט נפרצה אליו דרך יבשתית
מבאר שבע וחוף ים המלח חובר למדינת
ישראל הצעירה. ב-1952 הלאימה
הממשלה את נכסי חברת האשלג
והמקום הפך ל'מפעלי ים המלח' עד
עצם היום הזה.

מה מכל מה שהיה נשאר בשטח? לא
הרבה.